

1

ПРО НАШ КРАЙ І НАРОД

Наші люде займають великі краї: в один бік над Чорне море, в другий — на Кавказ, над Кубань, в третій — над Прип'ять та Буг і в гори Карпатські, за російську границу — все живе наш народ, наші люде. Уздовж буде того краю верстов більше як тисяча, а шир верстов на 500, на 600. Більша частина нашої землі в Російській державі: губернії Київська, Подільська та Волинська, Чернігівська, Харківська та Полтавська, Херсонська та Катеринославська й інші околиці, де живуть наші люде (в Холмщині, на Бессарабії, в Таврії, на Кубані та по других місцях). Але є ще чимало нашого народу також і за російською границею, в Австрії: більший край, що займають там наші люде, звється Галичина, з великим городом Львовом, а поменший — Буковина, там же коло Галичини, де город Чернівці; і на Угорщині, під горами Карпатськими, де городи Ужгород (Унгвар) і Мукачів, теж наші люде. Всього було нашого народу більше як 30 мільйонів, з того в Росії більше як 25 мільйонів. А багато розійшлися з свого краю далекими світами, живуть у Сибіру, в Туркестані, в Америці цілими селами або й по кілька, по кількадесят сіл, та тих сюди не лічимо. Бо говоримо про край, де наш народ найбільше мешкає, де живе його більше, як якого іншого народу.

Край сей тепер звемо *Україною*, а народ *українцями*. За давніх часів він звався *Русь*, а люде — *русини*; так і досі звать себе *здебільшого наші люде в Галичині та на*

Угорщині — русини, руснаки. Русею, як побачимо ще, звалися всі землі, що належали за давніх часів до Київської держави, та через те ся назва перейшла і на інші краї, не тільки українські, тому що вони до Київської держави належали: Русею почали зватися і ті краї, що коло Москви, ті люде, що зуться у нас москалями або «кацапами», і Біла Русь, або литвини, як у нас їх зуть. Згодом, для відміни, почали звати наші краї Малою Русею, або Малоросією, а московські краї — Велико-росією, а нас малоросами, але наші люде тої назви не прийняли. Прозивали москалі наш народ «хахлами», тому що наші люде на головах тоді носили чуби, а москалі той чуб звали хаклом, але се було тільки прізвище, а не ім'я, — як і наші люде зуть Москву «кацапами». А тепер уже прийнялося однакове ім'я для всього краю й усього нашого народу — *Україна, українці*: так зуть себе наші люде чи в Києві, чи в Харкові, чи в Полтаві, чи в Одесі, чи в Галичині. Назва ся добра, стара, треба її держатися. А звідки вона пішла, потім побачимо.

Такий великий край, як оці українські землі, не може бути однаковий, не однакове в нім життя, не однакове й господарство. Ближче до Чорного моря, де міста: Одеса, Херсон, Таганрог, Катеринослав, Єлисавет — там степ рівний; води мало, лісів нема, земля родить добре, коли вміти коло неї ходити, землі багато й, окрім хліборобства, багато ще й тепер випасають товару й овець; коло Дніпра й на схід від нього (коло Катеринослава, Кривого Рогу, Юзівки) в землі багато заліза і кам'яного вугілля, тому й багато фабрик і заводів. Се край *полудневий, степовий*. За ним на північ край *середній* — де Полтава, Харків, Ніжин, Черкаси, Вінниця, Камінець: тут уже не така рівнина, є балки, й горби, і гори, хоч не дуже високі; багато води; є й лісів трохи; земля врожайна, люде живуть густо, а годуються з хліборобства. Далі

від Києва і далі, де Чернігів, Мозир, Пінськ, Володимир, Брест, Холм, — то край *лісовий*: води багато, подекуди й занадто тої води та болота, земля недобра (пісок), люде й тепер не можуть вижити з хліборобства, а давніше й того менше; жили більше з бджільництва, ловили рибу, звіра. На заході високі гори Карпатські, де люде живуть і досі найбільше з випасу овець та з лісової роботи. На полудневий схід, над морем, ще більші гори — Кавказькі. Над самим морем люде промишляють найбільше рибальством та перевозом.

Так от, кажу, не може бути й однакове людське життя в таких ріжних місцях. Інакше господарюють, інакше живуть, інакше вбираються в Карпатських горах, інакше над морем, інакше серед лісів та болота над Прип'яттю; інакше в херсонських степах. Інакше трохи вбираються й трохи інакше говорять люде із Харківщини, — слобожани, як на них кажуть, інакше полтавці, інакше поліщуки з лісових країв, інакше подоляни, а ще інакше люде з гір, що зуться гуцулами, бойками й лемками; в горах люде ще рідше між собою стрічаються, ще менше переймають що-небудь одні від одних, ніж на долах, на рівнині, — тому й більші ріжниці; часом найближче село, за горою, має й інші звички, й інші слова, й інакше вбирається.

Та проте все — то наші люде, один народ і один край. Прислухатися до мови, придивитися до життя — й почуєш, що ближчий галичанин полтавцеві, як поляк, як чех; ближчий подолянин слобожанинові, ніж москаль або серб. Хоч і ті ближчі собі, як німець або француз, бо то все слов'яни, народ одного коріння, але наші люде з ріжних країв України ближчі собі, ніж якийсь інший слов'янський народ, — то все українці, один народ український.

В житті нашого народу й нашого краю були такі переміни, що або злучали тісніше якісь частини нашого

краю, або розлучали. От Галичина тепер належить до іншої держави, й інші порядки, інші закони в ній, ніж на Поділлі. Але півтора ста літ тому і Галичина, і Поділля, і Київщина належали до Польщі і були в них порядки однаковіші, а Полтавщина належала тоді до Росії, й порядки були в ній інакші, а Буковина була тоді під Туреччиною. Такі зміни приходять і проходять, а народ зостається. І як шириться між народом освіта, свідомість, починається ліпше, сильніше життя, то й ріжні частини народу й краю стають ближчими до себе, більше довідуються одні про одних, переймають одні від одних, і ріжниці в житті, в звичаях та мові меншають, вигладжуються, і люде з ріжних кінців краю чують живіше, що то один народ, і помагають собі більше для кращого життя. Так повинно бути і у нас, на Україні, і буде, певно. А для того кожному повинно бути цікаво знати про свій край і народ, про його теперішнє життя і старовину, себто історію. Сказав один розумний чоловік за давніх часів, що хто не знає своєї минувшини, своєї історії (бо історією зветься оповідання про давніше життя), то так, як би до смерті зостається дитиною. Так як дитина не знає сказати про себе нічого, — чия вона і звідки, ані про те, що діється і діялося навколо неї, — так і чоловік, що не знає нічого про свій край і народ, про його минулість і теперішнє життя, виглядає як та дитина. Не личить це чоловікові розумному і розсудному. Треба знати теперішнє життя свого краю та народу, а щоб розуміти, як воно складалося і як його далі вести, доконче треба знати його минулість. Як писав Тарас Шевченко:

Все розберіть... та й спитайте

Тоді себе: що ми?..

Чії сини? яких батьків?

Ким? за що закуті?..

ПРО НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

Народ наш живе на Україні вже дуже давно. Тисячу двісті або триста літ тому (600 або 700 літ по Різдві Христовім) жили вже наші люде мало не по цілій Україні, як і тепер.

До того часу, перед тим як народився Христос і по Христовім Різдві, з яких тисячу літ у степовім краю, ближче до Чорного моря, жили народи одного коріння з теперішніми персами, що кохалися в худобі, в конях і здебільшого кочували по степах з худобою, живучи в шатрах. Звалися вони *скити*, *сармати*, *алани*. По них полишилися в степах наших високі могили, насипані над їх царями та ватажками; нащадків їх не лишилося в наших сторонах, тільки на Кавказі зостався народ з того коріння, зветься *осетинами*.

В той час, як сі народи жили в степах над Чорним морем, народи слов'янського коріння, між ними й наші предки, сиділи далі від моря, в краю лісовім, та й у тім — середнім, між лісом і степами, і, множачися з часом, посувалися все далі на південь. Степові народи з часом ставали слабшими, ставало їх менше, а далі й зовсім порозганяли їх нові орди турецького та угорського коріння, що почали сунути в чорноморські степи з Азії по Різдві Христовім. Були то *гуни*, *авари*, *болгари*^{*}, *угри*.

* Сі болгари, оселившись за Дунаєм між слов'янами, прийняли потім і слов'янську мову і змішалися з тамошніми слов'янами, а ті прийняли їх ім'я.

Вони не зоставалися жити в наших степах, а йшли далі в дунайські краї, тільки порозганяли з наших степів попередні народи. Степи стали мало що не порожні, бо-дай часами порожніми стояли, і тоді стали наші люде осідати туг, і так засіли майже всю теперішню Україну — аж до морів Чорного, Азовського і до Дунаю.

Простору було досить, і люде осідали зрідка, хуторами. Кожний рід осідав окремо і жив собі осібно. Жили почасті з хліборобства, також випасали худобу, ловили рибу й звіра в лісах, в бджільництві кохалися: бджоли водилися у видовбаних в дереві дуплах, як уліях, так і зимували. Земля довго була неділена, а господарювали спільно, великими сім'ями: сини не ділилися, жили разом, а порядкував господарством котрийсь старший віком або котрий оборотніший. Ще недавно бували на Україні такі великі, неділені сім'ї, часом душ по 20 і 30 в одній, що мали спільне господарство.

Вірили, що є такі боги, що правлять світом, і особливо шанували тих, від яких надіялися добра в господарстві: бога *Перуна*, що посилає грім і блискавицю, сонце, зване *Даждьбогом*, бога *Волоса*, що пильнує худобу. Їм молилися й жертвували ріжну страву, але не було до того ані церков, ані священників (жерців), а справляв ті молитви кожний за свій рід. Як сонце повертало на весну, коло теперішнього Різдва, святкували прихід Нового року, — сього й досі дотримуються на Різдво, на Новий рік, як вечеряють серед снопів, бажають собі доброго врожаю, посівають зерном на щастя, — усе оце позоставалося ще з тих давніх часів, як ще наші люде не були християнами. Прихід весни стрічали *веснянками*, а на поворот сонця з літа на осінь було *свято Купала*, що й досі справляється між нашими людьми. Ще й тепер пам'ятають і «*мертвецький великдень*», так само стародавнє свято предків — день померлих. Тодішні